

Regional trends in plant growing in Bulgaria

Plamen Lakov & Nikola Valchev

University of agribusiness and rural development, Bulgaria

Abstract: The dominant position of plant breeding in the structure of agriculture (more than twice) in relation to livestock breeding raises a number of questions to the researcher, including those related to regional projections in the development of the sub-branch.

In the present study the authors aim to analyze the regional trends in the development of plant breeding in Bulgaria. The survey is limited to the use of farmland, farms and a limited number of crops.

Keywords: agriculture, arable land, area, agricultural production, agricultural holdings.

Регионални тенденции в развитието на растениевъдството в България

Пламен Лаков, Никола Вълчев

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Доминиращото място на растениевъдството в структурата на земеделието (повече от два пъти) спрямо животновъдството поставя редица въпроси пред изследователя, включително и такива свързани с регионалните проекции в развитието на подотрасъла.

В настоящото изследване авторите си поставят за цел да анализират регионалните тенденции в развитието на растениевъдството в България. Изследването се ограничава до използването на земеделската земя, земеделските стопанства и ограничен брой земеделски култури.

Ключови думи: земеделие, обработваема земя, район, земеделско производство, земеделски стопанства.

Въведение

Земеделието е традиционен отрасъл на първичния сектор в стопанството на България. В двата основни негови подотрасъла – растениевъдство и животновъдство – се произвеждат хранителни продукти за пряка консумация и суровини за промишлеността. Комплексната социално-икономическа и екологична ефективност на земеделието зависи от съчетаването на стопански фактори и на биологични закономерности¹. Повечето от подотраслите са повсеместно разпространени и са силно зависими от почвено-климатичните условия. Почвите са основно средство за производство в растениевъдството и влияят значително, макар и косвено, върху развитието на животновъдството. Интензификацията на отрасъла и темповете на увеличаване на общата земеделска продукция се ограничават от ясно изразената сезонност на производството и пределните продуктивни възможности на почвите, растенията и животните.

Когато определяме значението на земеделието, първо, трябва да отбележим стратегическото място, което заема сред останалите икономически дейности. Мястото му в

¹ Вж. Лаков, Пл. Регионална икономика (второ, поправено и допълнено издание). Плевен: Чиста природа, 2015.

структурата на националното стопанство се определя по основните показатели, представени в Таблица 1.

Таблица 1. Основни показатели на земеделието в България (в %)

Показатели/год.	1991*	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Дял от БВП	15,2	16,4	10,8	10,5	9,4	8,9	7,8
Дял БДС	-	8,7	5,4	5,5	5,2	4,1	3,6
Дял на заетите	19	24,6	20,1	6,7	7	-	-
Дял от вноса	0,7	2,2	10	9,5	9,4	10,3	10,9
Дял от износа	7,1	6	17,4	18,4	16,7	16,2	17,1

*Източник: НСИ, аграрен доклад на МЗХ; * Година за сравнение*

От представените данни ясно се вижда, че дялът на земеделието намалява – и като дял в БВП, и като добавена стойност. Тази тенденция се задълбочава в периода 2014–2016 г. Анализът не потвърждава твърдението, че земеделието е един водещите отрасли на националното стопанство. Това се отнася и за трайно заетите в отрасъла. За разгледания период техният дял е намалял повече от два пъти и днес варира между 6 и 7%.

От друга страна, търговията със земеделски продукти се е разраснала – и вносът, и износът. Това налага извода, че отрасълът все повече произвежда за външните пазари, т.е. все повече има експортна насоченост. Отрасълът все повече се обвързва със световния пазар на земеделска продукция.

Интерес представляват и промените, настъпили в съотношението между основните подотрасли на земеделието. Данните в Таблица 2. очертават драматичната промяна в съотношението между растениевъдството и животновъдството след социалистическия период. Растениевъдството след 1990 г. неизменно увеличава своя дял, като за 2017 г. той вече е над 67%. Животновъдството бележи обратната тенденция.

Таблица 2. Структура на продукцията от отрасъл „Земеделие“ в %

Дейности/год.	1985	1989	1990	1991	2012	2013	2014	2015	2016
Растениевъдство	42,18	46,26	48,95	54,40	60,7	60,7	64,1	65,4	67,7
Животновъдство	57,82	53,74	51,03	45,63	27,4	27	26	25,3	23,3
Услуги	-	-	-	-	5,9	6,2	6,1	6,3	6
Второстепенни дейности	-	-	-	-	6	6,1	3,8	3	3

Източник: НСИ, аграрен доклад на МЗХ

Доминиращото място на растениевъдството в структурата на земеделието (повече от два пъти) спрямо животновъдството поставя редица въпроси пред изследователя, включително и такива свързани с регионалните проекции в развитието на подотрасъла.

Авторите си поставят за цел да анализират регионалните тенденции в развитието на растениевъдството. Изследването се ограничава до ползването на земеделската земя, земеделските стопанства и ограничен брой земеделски култури.

Изложение

Растениевъдството е отрасълът, който обработва земята, силно зависим от природните условия, има сезонен характер, носи повишен риск за инвестициите и т.н. От значение за неговото развитие е земята като основно средство за земеделско производство. Нейните количество и качество определят териториалното разположение на конкретните икономически дейности и вида на отглежданите култури. Основните култури се групират традиционно, както следва: зърнени, технически, фуражни, зеленчукови (вкл. картофи),

трайни насаждения и др. Водещи растениевъдни подотрасли от гледна точка на относителния им дял в структурата на обработваемите земи и количеството на произведената продукция са зърнените и техническите култури. Най-малки площи заемат трайните насаждения и зеленчуците².

В България са разпространени 17 основни типа почви, като най-голям дял имат канелените, черноземните, сивите горски, алувиално-ливадните и смолниците. Това предполага добри възможности за отглеждане на разнообразни култури и същевременно влияе върху териториалното разположение на производството. Почвената покривка формира поземления фонд и включва стопанисваната земя, пустеещите земи, горски, застроени и други площи. Площта със земеделско предназначение (стопанисваната земя) се формира от обработваемата земя, трайните насаждения, постоянно затревените площи за използване в земеделието (вкл. високопланински пасища и затревени повърхности със слаб продуктивен потенциал), семейни градини и необработваните повече от три години земеделски земи (вж. Таблица 3.). Общата площ на земята със земеделско предназначение в България е, както следва³:

- ✓ за 2012 г. е 5481222 ha, което е 49.4 % от поземления фонд;
- ✓ за 2014 г. е 5192940 ha, което е 46.8 % от поземления фонд;
- ✓ за 2015 г. е 5202752 ha, което е 46.9% от поземления фонд;
- ✓ за 2016 г. е 5214650 ha, което е 46.99% от поземления фонд;
- ✓ за 2017 г. е 5224402 ha, което е 47.08% от поземления фонд;

Данните сочат, че площта на стопанисваната земя е приблизително една и съща, като промените през годините са в рамките под 1%.

Пряко значение за земеделието има обработваемата земя. Тя се състои главно от ниви и площи, заети от трайни насаждения като част от стопанисваната земя. У нас делът на обработваемата земя за 2014 г. е 66.8%, за 2015 – 69,7%, за 2016– 66,75%, а за 2017– 66,49%. от общата площ със земеделско предназначение. Подобно на стопанисваната земя и обработваемата няма голямо движение, което е в рамките на 1%.

Интерес представляват промените, настъпили в количеството на обработваемата земя след реформите (след 1990 г.). По данни на НСИ за 1990 г. обработваемата земя е била 4 642 900 ha, а за 1992 – 4 640 200 ha. В сравнение с последните години (за 2017 тя е 3 473 825) тя значително е намалела и представлява 74,8% от земята, обработвана към 1992 г. Направената констатация дава основание за извода, че в България все още възможностите за включване на нови земи в стопанския оборот не са изчерпани.

Използването на стопанисваната земя е представено чрез структурата на стопанисваната земя в Таблица 3.

Таблица 3. Структура на стопанисваната земя в България в хектари

Категории	2014 г.	%	2015 г.	%	2016г.	%	2017 г.	%
пшеница	1305733	37,6	1151225	33	1215684	34,9	1197768	34,5
ечемик	218612	6,3	191433	5,5	168244	4,8	138122	4
ръж и тритикале	37020	1	24190	0,7	30909	0,9	30639	0,88
овес	21732	0,6	13329	0,4	15675	0,45	19730	0,6
царевица	480929	13,9	524121	15	468762	13,5	461085	13,3
други житни	19768	0,6	31479	0,9	21304	0,6	19600	0,6
слънчоглед	877538	25,3	851245	24,4	887845	25,5	934715	26,9
тютюн	19072	0,55	19072	0,54	13930	0,4	10506	0,3
други маслодайни	208212	6	225847	6,5	196958	5,6	181067	5,2
други индустриални	47676	1,4	71198	2	55144	1,6	58848	1,7

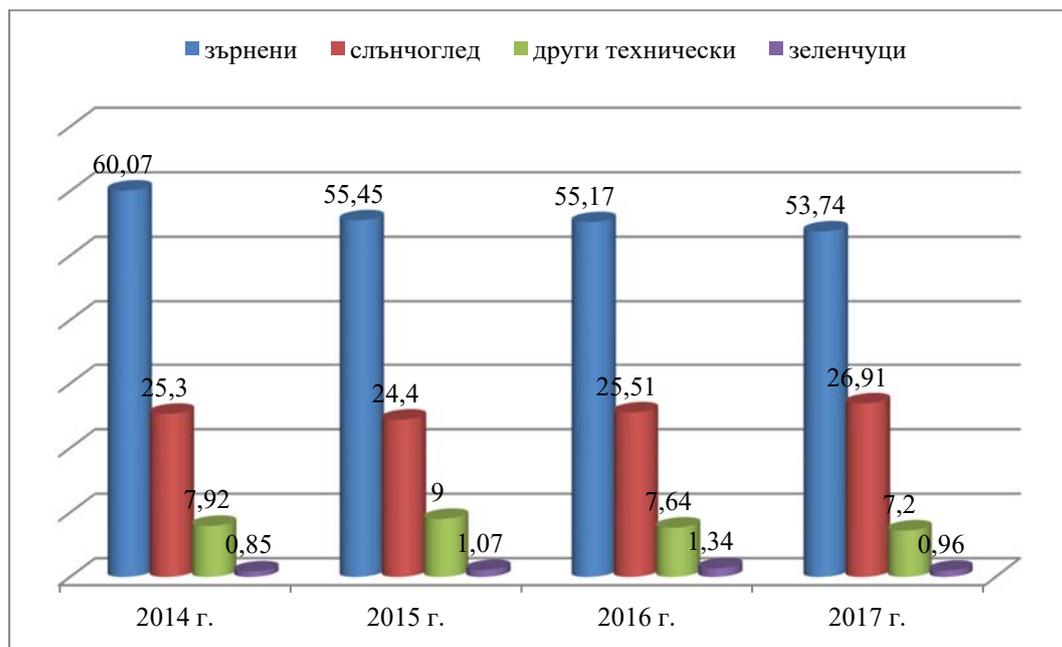
² Вълчев, Н., Лаков, Пл. Национална и регионална аграрна политика. Плевен: Чиста природа, 2016.

³ МЗХ, отдел „Агростатистика“.

Категории	2014 г.	%	2015 г.	%	2016г.	%	2017 г.	%
картофи	4877	0,14	9449	0,3	10109	0,3	12909	0,4
боб и др. варива	4877	0,14	24617	0,7	33928	1	78389	2,3
пресни зеленчуци	29394	0,85	37538	1	46527	1,34	33312	1
други фуражи	7206	0,2	6871	0,2	14223	0,4	17705	0,5
ливади с бобови	86619	2,5	94288	2,7	105371	3	115447	3,3
ливади с житни	1096	0,03	394	0,01	3422	0,1	2504	0,07
угари	92268	2,7	235150	1	191537	5,5	159959	4,6
Обработваема земя	3469388	66,8	3493688	69,7	3480991	69,3	3473825	69,1
<i>Семейни градини</i>	<i>17072</i>	<i>0,34</i>	<i>15664</i>	<i>0,3</i>	<i>15367</i>	<i>0,4</i>	<i>15258</i>	<i>0,4</i>
овощни насаждения	66057	1,33	68543	1,4	77625	2,1	84320	2,3
лозя	53521	1,1	54210	1,1	52517	1,45	53251	1,47
Общо тр. насаждения	126371	2,54	133477	2,66	140966	2,81	148094	2,94
Използвана зем. площ	4976815	95,9	5011494	96,3	5021412	96,3	5029529	96,3
Общо земеделска площ	5192340	100	5202752	100	5214640	100	5224402	100

Източник: МЗХ, изчисленията са на авторите

Традиционно най-голям дял заемат зърнените култури, следвани от техническите. Добре изразена е тенденцията към намаляване дела на зърнените и повишаване дела на техническите култури и преди всичко на слънчогледа (фиг. 1)⁴.

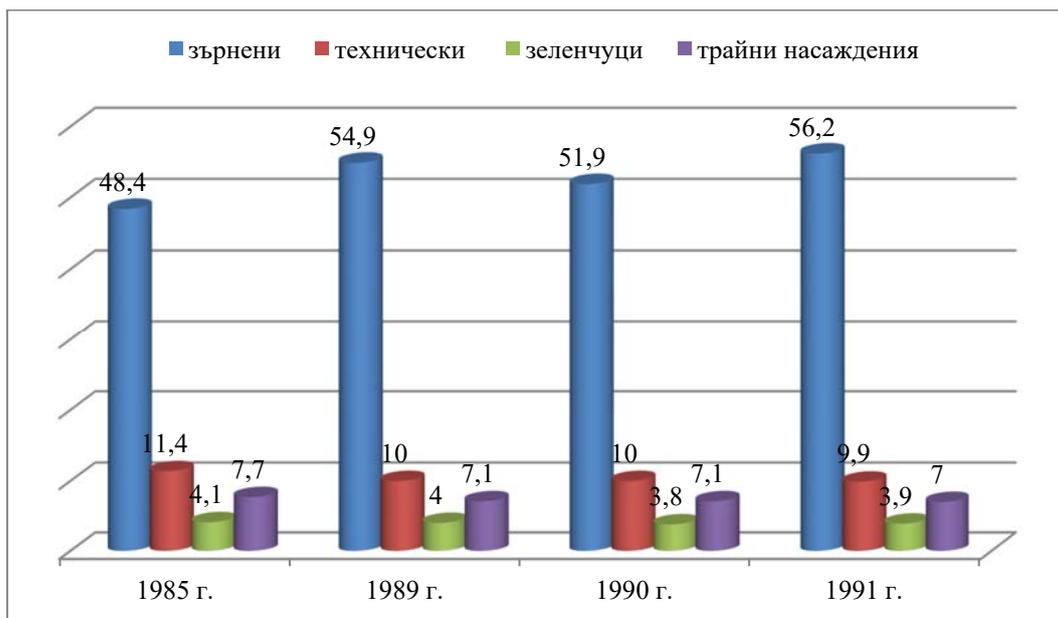

Фиг. 1. Дял на засадените площи на основни земеделски култури по години в %

Прави впечатление стабилният ръст на площите, заети със слънчоглед, като за 2017 г. те са на второ място след пшеницата с дял 26,91%. Зърнените и техническите култури за 2017 г. заемат общо почти 90% от обработваемата земя. Ако сравним тези данни с данните за периода до 1990 г., констатираме значителна промяна в структурата на обработваемата земя (фиг. 2)⁵.

⁴ По данни на МЗХ.

⁵ Статистически справочник, 1992 г.

Фиг. 2. Дял на засадените площи на основни земеделски култури по години в %

Почти три пъти се е увеличил дялът на площите с технически култури и повече от три пъти е намалял дялът на площите с трайни насаждения и зеленчуци.

Настъпилите промени в заетостта на обработваемата земя имат своите регионални проекции. На първо място трябва отбележим различната осигуреност на районите с обработваема земя, което добре се вижда на *фиг. 3*⁶.

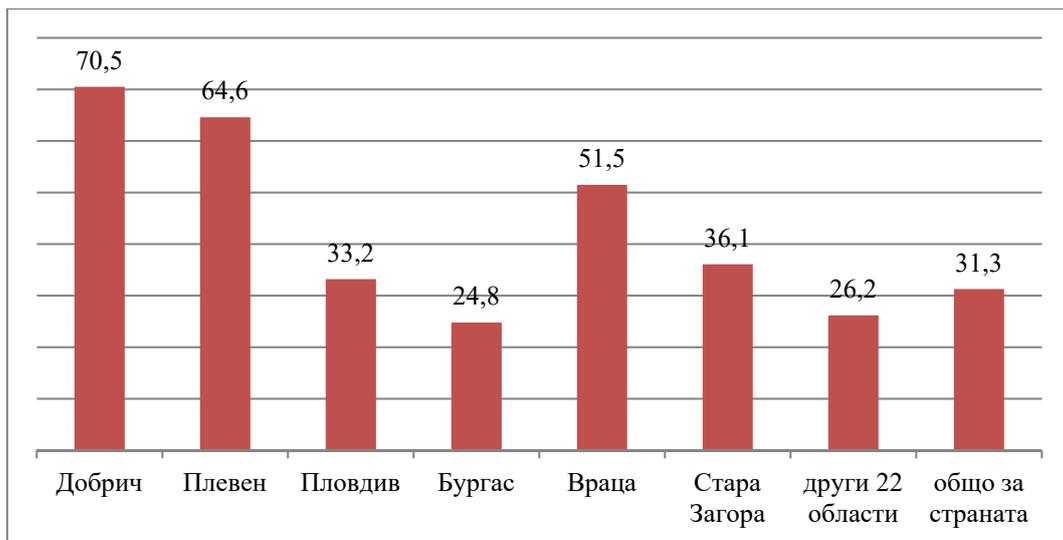

Фиг. 3. Разпределение на обработваемата земя по статистически райони за 2017 г. в %

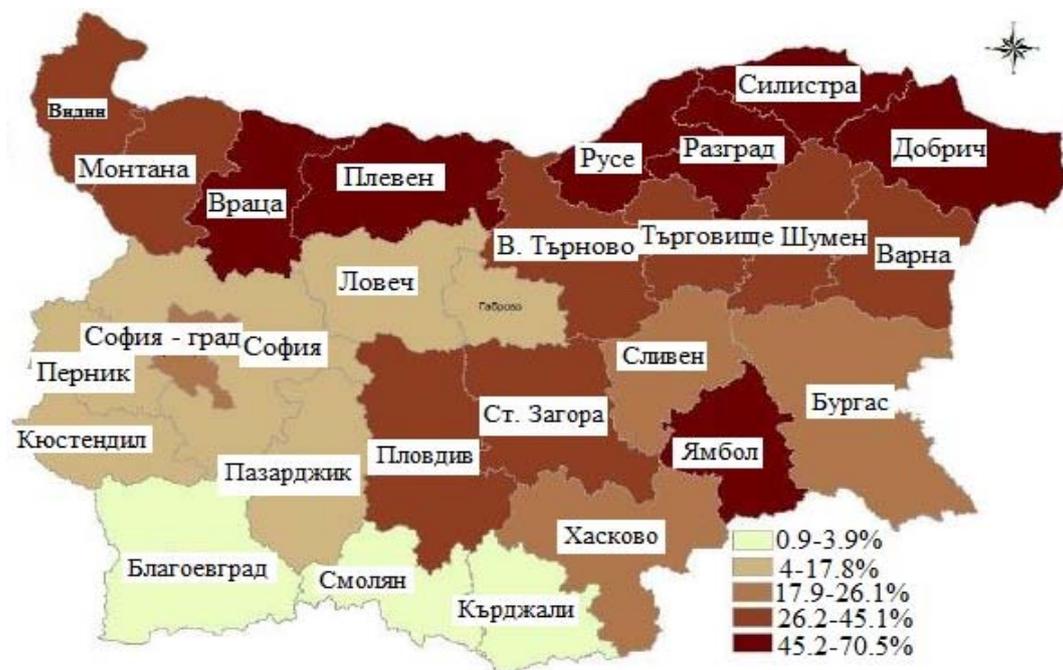
Районното разпределение на обработваемата земя показва, че с най-голяма осигуреност е Северозападният район, а с най-малка – Югозападният. Неравномерното разположение на обработваемата земя, представено по области, по-детайлно очертава регионалните различия (*фиг. 4 и 5*)⁷.

⁶ МЗХ, отдел „Агростатистика“, Резултати и анализи, № 334 – 2017.

⁷ Пак там.

Фиг. 4. Обработваемата земя като процент от общата площ на областта

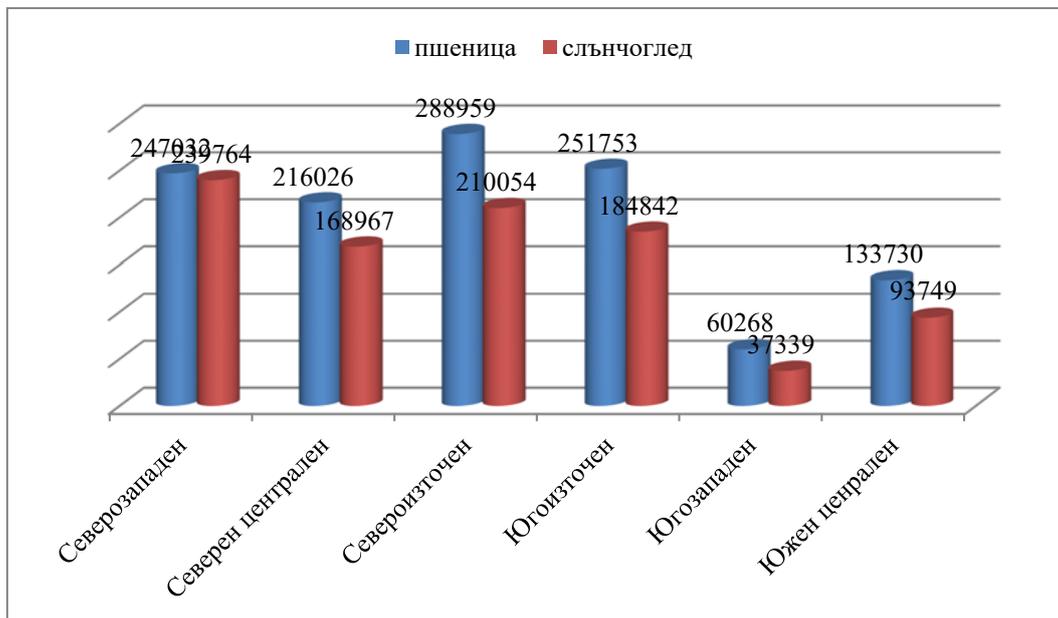
Фиг. 5. Относителен дял на площите с обработваема земя спрямо площта на съответната област

Над 49% от обработваемата земя е съсредоточена в 6 области. Само областите Добрич, Плевен и Враца притежават 23,6% от нея⁸. Тази териториална концентрация с ясно изразено доминиране на Северна България неминуемо се отразява на регионалното разположение на отглежданите култури.

За краткост на изложението като пример ще анализираме културите, които заемат най-голям дял от обработваемата площ на страната (за 2017 г. – 61,4%) – пшеницата и слънчогледа (вж. Таблица 3). Водещите райони по площи, засети с пшеница и слънчоглед, са

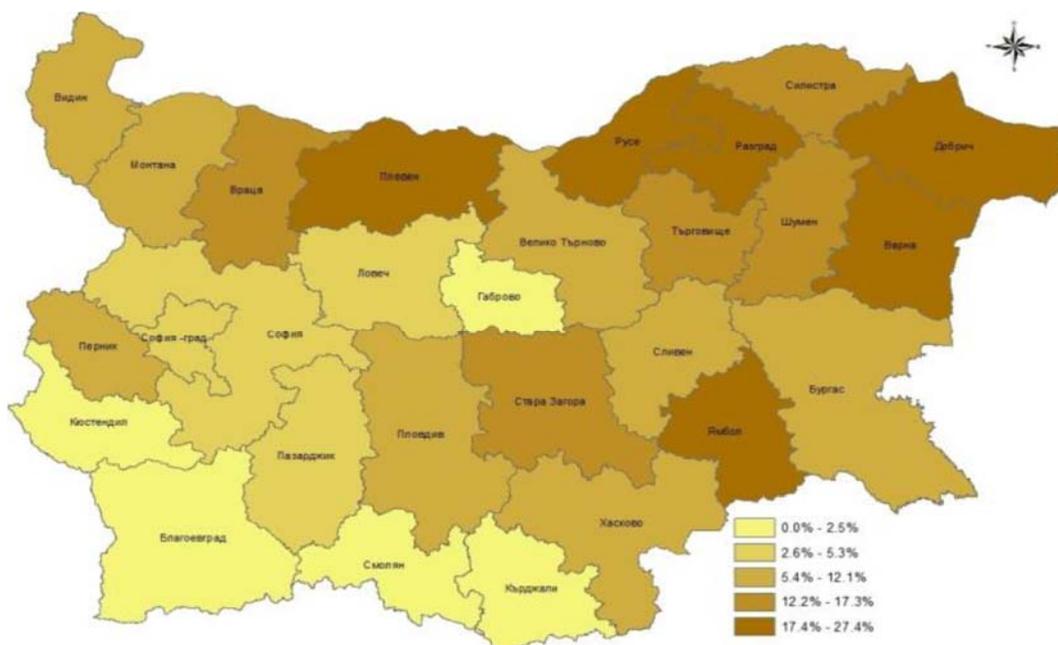
⁸ МЗХ, отдел „Агростатистика“, Резултати и анализи, № 334 – 2017.

Североизточният, Югоизточният и Северозападният район. Непосредствено след тях е Северният Централен (фиг. 6)⁹.

Фиг. 6. Площи, засети с пшеница и слънчоглед, по области в хектари¹⁰

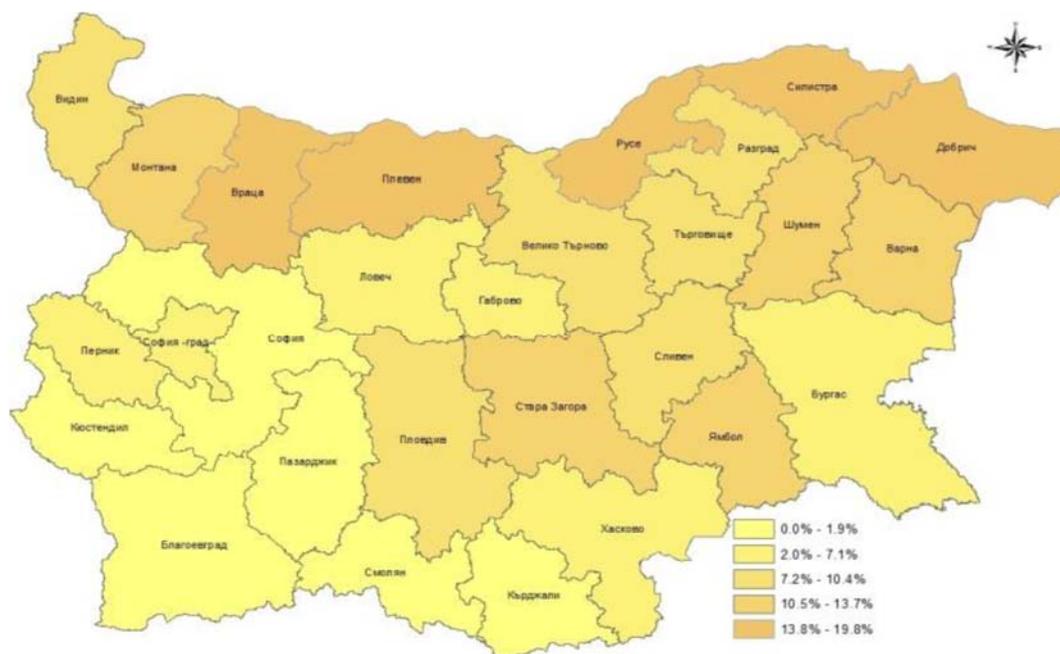
Най-голям е дялът на пшеницата в областите: Варна, Добрич, Разград, Русе, Плевен и Ямбол, а на слънчоглед – Добрич, Силистра, Русе, Плевен, Враца. Съответно с най-нисък дял са Габрово, Смолян, Благоевград, Кърджали (виж картосхеми 1. и 2.).

Картосхема 1. Относителен дял на площите с пшеница спрямо площта на съответната област

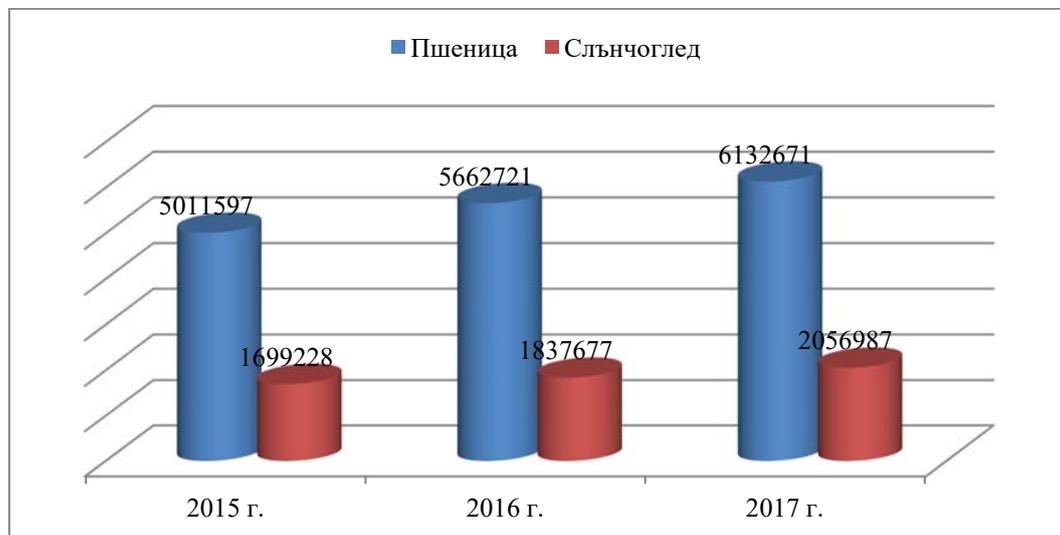
⁹ МЗХГ, отдел „Агростатистика“, Резултати и анализи, № 346 – юни 2018.

¹⁰ МЗХГ, отдел „Агростатистика“, Резултати и анализи, № 346 – юни 2018.

Картосхема 2. Относителен дял на площите със слънчоглед спрямо площта на съответната област

Общото производство на пшеница и на слънчоглед е с тенденция да се увеличава, което добре се вижда на *фиг. 7*. Средните добиви за 2017 г. са, както следва: за пшеницата – 5358 кг/ха, а за слънчогледа – 2288 кг/ха. Водещите райони са представени на *фиг. 8* и *9*.

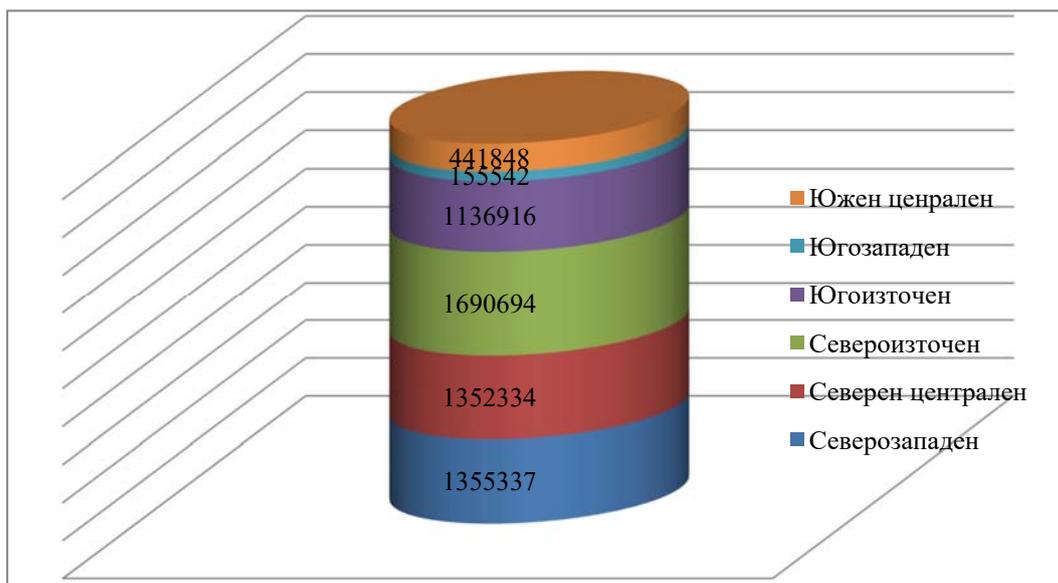

Фиг. 7. Добив на пшеница и слънчоглед по години в тонове

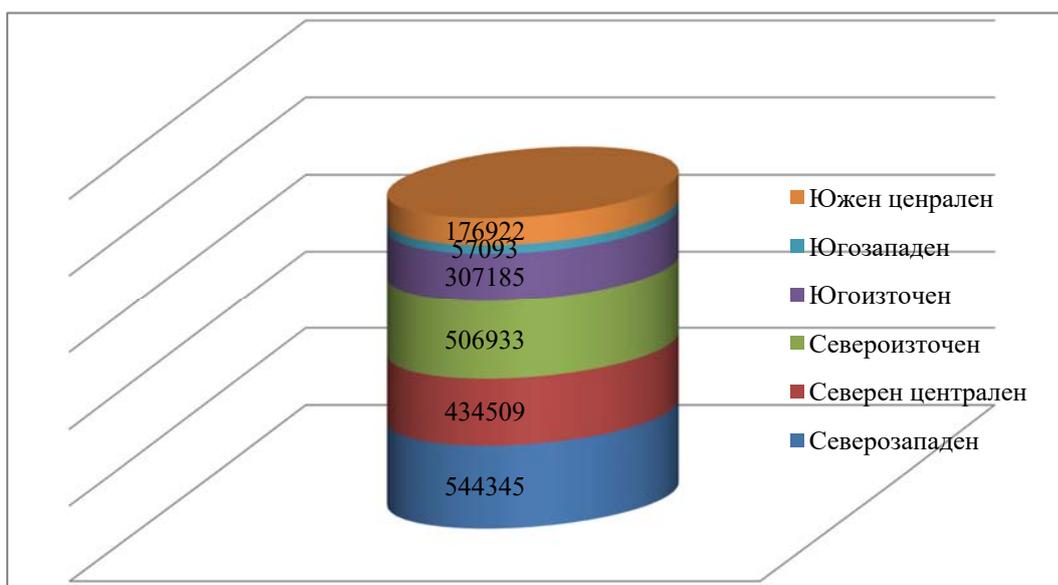
За целите на изследването интерес представляват производствените структури и по-специално тези, обработващи земята. През 2013 г. земеделските стопанства в България са 254 142. В сравнение с 2010 г. средната използвана земеделска площ на стопанство се увеличава с 53%, като достига до 155 дка. Най-значително е намалението на броя на дребните стопанства с до 10 дка, а по-умерено – при тези с между 10 и 100 дка.

Резултатите от преброяванията на земеделските стопанства в България, проведени през 2003 г. и 2010 г., и от структурните анкети, вкл. и през 2013, показват съсредоточаване на 75% от земеделските стопанства в рамките на стопанисваната земя до 20 дка, докато повече от 85%

от използваната земеделска площ е съсредоточена в 3.6% от стопанствата, стопанисващи над 500 дка земеделска земя. В тях са концентрирани основните финансови ресурси – и като стойност на произведената продукция, и като размер на субсидиите, които получават. По изчисления на БАН¹¹ по I стълб – Директни плащания за 2007–2013 г. 75% от субсидията са получени от 3700 физически и юридически лица, които на практика представляват 100 свързани лица. Аналогична е ситуацията и по II стълб – Развитие на селските райони – от 3242 млн. евро са усвоени около 2609 млн., от тях 67% са усвоени от 100-те свързани лица. В българското земеделие се е наложила едрофермерската аграрна структура. Каква е ситуацията в следващите периоди? На *фиг. 10.* е представена динамиката на регистрираните земеделски стопанства¹².

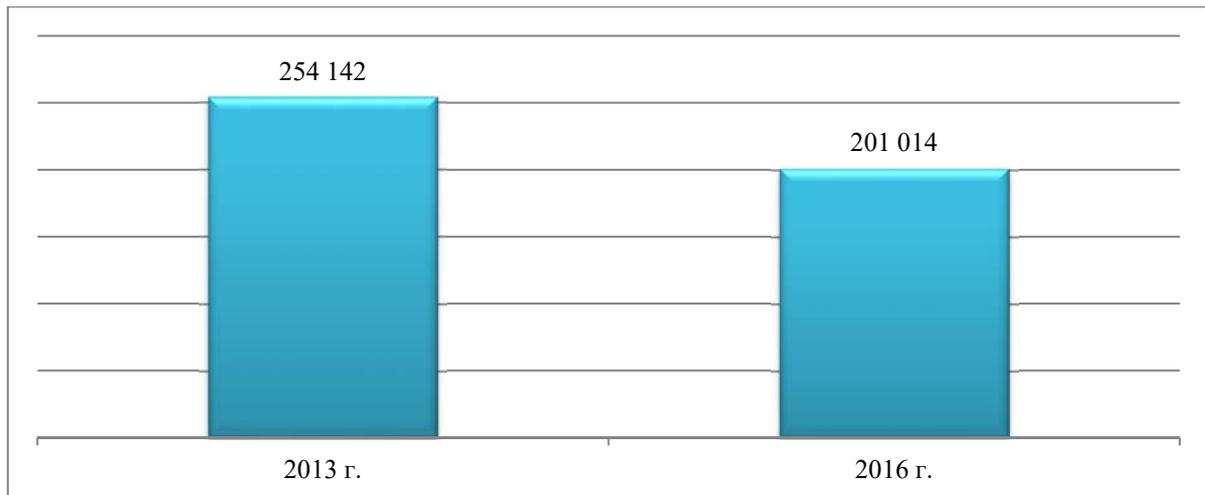
Фиг. 8. Добив на пшеница по райони в тонове

Фиг. 9. Добив на слъчоглед по райони в тонове

¹¹ Вж. Годишен доклад за 2016 г. на Институт за икономически изследвания при БАН.

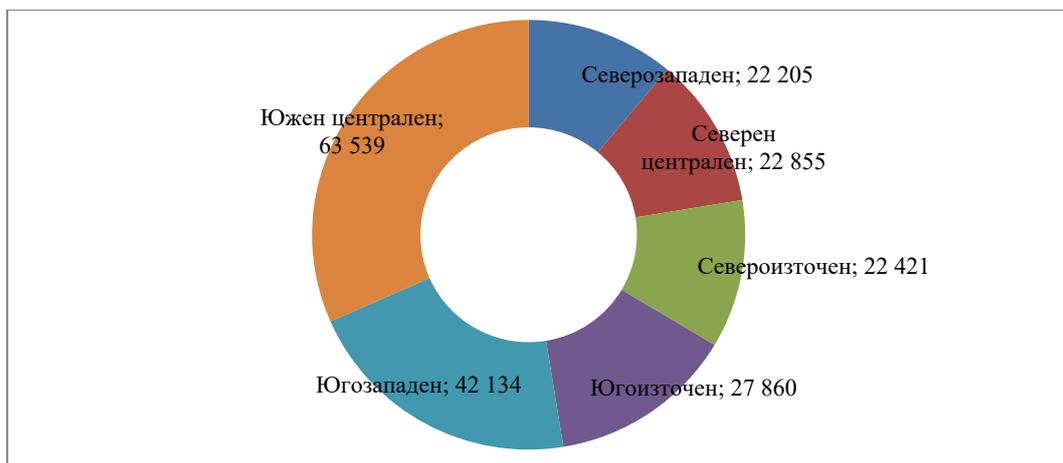
¹² МЗХГ, отдел „Агростатистика“, ГДЗРП, Структура на земеделските стопанства за 2016 г.

Фиг. 10. Брой на регистрираните земеделски стопанства по години

От представените данни става ясно, че продължава тенденцията към намаляване броя на земеделските стопанства. Нещо повече, за периода 2013–2016 г. намалението е с 1,26%. За същия период паралелно протича процес на окрупняване на стопанствата. За 2016 г. 5% от земеделските стопанства разполагат с 85,2% от използваните земеделски площи (ИЗП), или средно по 342,9 ха на стопанство. От друга страна, 56% от земеделските стопанства разполагат с 0,89% от ИЗП, като средно на стопанство се падат по 0,33 ха. Останалите стопанства се разделят на следните категории: 1. 8,3% от стопанствата разполагат с 9,6% от ИЗП, или средно с 23,6 ха; 2. 16,1 от стопанствата разполагат с 3,4% от ИЗП, или средно с 4,34 ха; 3. 1,5% от стопанствата разполагат с 0,95% от ИЗП, или с 1,31 ха. Трябва да посочим и факта, че 8% от регистрираните земеделски стопанства не използват земеделски площи¹³.

Разпределението на стопанствата по региони е представено на *фиг. 11*¹⁴.

Фиг. 11. Брой на регистрираните земеделски стопанства по райони за 2016 г.

Прави впечатление, че районите с най-много обработваема земя имат най-малък брой регистрирани земеделски производители, и обратното. Разпределението на земеделските стопанства по райони и анализът на данните за 2016 г. дават основание да направим извода, че в районите с най-големи площи от обработваема земя се намират най-едрите земеделски

¹³ По: МЗХГ, отдел „Агροстатистика“, ГДЗРП, Структура на земеделските стопанства за 2016 г.

¹⁴ По: МЗХГ, отдел „Агροстатистика“, ГДЗРП, Структура на земеделските стопанства за 2016 г.

производители. Това практически са областите, които са разположени Дунавската равнина, отчасти Предбалкана и Бургаската низина.

Обобщения и изводи

Представените данни, факти и анализи дават основание да се направят някои изводи и обобщения. В развитието на аграрния сектор се отчитат няколко трайни негативни тенденции. На първо място, висока концентрация на земя и капитал, което е създадо монопол при използването на земеделската земя. Традиционни в миналото земеделски производства, като животновъдство, овощарство, зеленчукопроизводство, значително са намалели. От друга страна, зърнените култури и особено слънчогледът трайно доминират над останалите. В редица райони в подотрасъл растениевъдство се оформя монокултурно земеделско производство – предимно в районите, които разполагат с основния дял от обработваемата земя. Не се развиват производства с висока добавена стойност, като например зеленчукопроизводството. Основната причина за намаляване дела на земеделието при формирането на БВП, БДС и заетите в сектора (предимно механизатори, обработващи земята) е производството на продукция с ниска добавена стойност в подотрасъла растениевъдство (основно зърно и други суровини). Липсва интегриране на земеделското производство и производството на храни¹⁵. Все още не е възстановена веригата „производство–преработка–продукт–пазар“. Зърнените култури се използват като суровини и не се включват масово в производствените вериги в страната, което се отразява и на регионалната икономика. За традиционните в миналото за България продукти – зеленчуци, плодове и др. – се налага внос (пазарът не търпи дефицит), което се отразява негативно на търговския баланс на страната.

Тези изводи дават основание да отбележим, че огромният финансов обществен ресурс, отделен през годините за подпомагане на земеделската дейност, е можело да се използва по-ефективно в регионите.

Литература

1. Аграрен доклад, МЗХ, С., 2006–2017.
2. Вълчев, Н. Национална и регионална аграрна политика. Пловдив: Изд. ЦДО към ВУ „Земеделски колеж“, 2011.
3. Бояджиев, В. Икономгеографските приоритети на българското земеделие. С.: Парадигма, 2014.
4. Годишен доклад за 2016 г. на Институт за икономически изследвания при БАН.
5. Лаков, Пл. Регионална икономика (второ, поправено и допълнено издание). Плевен: Чиста природа, 2015, -194 с.: с табл., граф., фиг. и карти.
6. Лаков, Пл. Аспекти на регионалната аграрна политика на България за периода 2014–2020 // *Годишник*, Том III, 2015, Пловдив: АИ на ВУАРР, с. 145–183.
7. МЗХ, отдел „Агростатистика“.
8. МЗХ, отдел „Агростатистика“, Резултати и анализи, № 334 – 2017.
9. МЗХГ, отдел „Агростатистика“, Резултати и анализи, № 346 – юни 2018.
10. МЗХГ, отдел „Агростатистика“, ГДЗРП, Структура на земеделските стопанства за 2016 г.
11. Национален стратегически план за развитие на селските райони (НСПРСР) 2007–2013 г.
12. Национална „Програма за развитие на селските райони за периода 2014–2020 г.“.
13. Програма за развитие на селските райони (ПРСР) за периода 2007–2013 г.
14. Статистически справочник за 1991 и 1992 г.

¹⁵ Вж. Годишен доклад за 2016 г. на Институт за икономически изследвания при БАН.